

Болалар меҳнатининг самарали бекор қилиниши

Мундарица

Асосий халқаро меҳнат стандартлари (ХМС)	3
Кириш	4
Халқаро меҳнат стандартларига оид қўлланма	5
Уй-рўзғор шароитида болалар меҳнати ва уй ишчилари тўғрисида конвенция, 2011 йил (№ 189)	9
P204 - Норасмий иқтисодиётдан расмий секторга ўтишга оид Тавсия, 2015 йил (№ 204)	10
1-намунавий сессия: болалар меҳнати бўйича вазият таҳлили	12
2-намунавий сессия: иш муҳитида болалар дуч келиши мумкин бўлган хавфларни аниқлаш	14
Қўшимча адабиёт	18

Copyright © International Labour Organization 2020

First published 2020

Publications of the International Labour Office enjoy copyright under Protocol 2 of the Universal Copyright Convention. Nevertheless, short excerpts from them may be reproduced without authorization, on condition that the source is indicated. For rights of reproduction or translation, application should be made to ILO Publications (Rights and Licensing), International Labour Office, CH-1211 Geneva 22, Switzerland, or by email: rights@ilo.org. The International Labour Office welcomes such applications.

Libraries, institutions and other users registered with a reproduction rights organization may make copies in accordance with the licences issued to them for this purpose. Visit www.ifrro.org to find the reproduction rights organization in your country.

Support for Implementation of the Decent Work Country Programme of Uzbekistan Project (ILO DWT and Country Office for Eastern Europe and Central Asia) & International Training Center of the ILO.

Resource Kit for the Design and Learning Activities on Labour Rights / International Labour Organization, , International Training Center of the ILO (ITC-ILO). Geneva: ILO, 2020.

ISBN: 9789220328873 (Web PDF); International Labour Organization; Fundamental Principles and Rights at Work Branch, International Training Center of the ILO. Also available in Uzbek: ISBN 9789220328880; and Russian: ISBN 9789220328897

ACKNOWLEDGEMENTS

This Resource kit was prepared by Giselle Mitton (ITC-ILO) and Olena Vazhynska (ITC-ILO). Funding for this ILO publication is provided by the United States Department of Labor (USDOL) under cooperative agreement number IL-26629-14-75-K-11 Support for Implementation of the Decent Work Country Programme of Uzbekistan Project (UZB/14/01/USA). One hundred percent of the total costs of the project is financed with Federal funds, for a total of \$6,000,000.00 US dollars.

This publication does not necessarily reflect the views or policies of the United States Department of Labor, nor does mention of trade names, commercial products, or organizations imply endorsement by the United States Government.

The designations employed in ILO publications, which are in conformity with United Nations practice, and the presentation of material therein do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the International Labour Office concerning the legal status of any country, area or territory or of its authorities, or concerning the delimitation of its frontiers.

The responsibility for opinions expressed in signed articles, studies and other contributions rests solely with their authors, and publication does not constitute an endorsement by the International Labour Office of the opinions expressed in them.

Reference to names of firms and commercial products and processes does not imply their endorsement by the International Labour Office, and any failure to mention a particular firm, commercial product or process is not a sign of disapproval.

Асосий халқаро меҳнат стандартлари (ХМС)

- C138** Минимал ёш тўғрисидаги конвенция, 1973 (No. 138)
- R146** Минимал ёшга оид Тавсия, 1973 (No. 146)
- C182** Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тўғрисидаги Конвенция, 1999 (No. 182)
- R190** болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари бўйича тавсиялар, 1999 (No. 190)
- C189** “Уй ишчилари тўғрисида” конвенция, 2011 (No. 189)
- R201** Уй ишчиларига оид тавсия, 2011 (No. 201)
- R204** Норасмий иқтисодиётдан расмий секторга ўтишга оид Тавсия, 2015 (No. 204)

Кириш

Болалар томонидан бажарилувчи барча ишларни болалар меҳнати деб таснифлаб, барҳам беришга интилиш керак эмас. Болаларнинг ёки ўспиринларнинг соғлиғи ва шахсий ривожланишига салбий таъсир кўрсатмайдиган ёки мактабда ўқишига халақит бермайдиган ишларда қатнашиши умуман ижобий қабул қилинади. Бунга уй-рўзғор ишларида оналарига ёрдам бериш, оилавий бизнесга кўмаклашиш ёки дарс вақтидан ташқари ва мактаб таътиллари пайтида чўнтак пул топиш каби тадбирлар киради. Ушбу турдаги фаолият болаларнинг ривожланиши ва уларнинг оилалари фаровонлигига ҳисса қўшади; уларни кўникма ва тажриба билан таъминлайди ва вояга етгандан сўнг ҳаёти давомида жамиятнинг самарали аъзолари бўлишга тайёрланишга ёрдам беради.

«Болалар меҳнати» атамаси кўпинча болаларни болалигидан, имкониятлар ва қадр-қимматидан маҳрум қиладиган ҳамда жисмоний ва ақлий ривожланишига зарарли бўлган иш деб таърифланади. Бу қуйидаги меҳнат турларидир:

- ▶ ақлий, жисмоний, ижтимоий ёки ахлоқий жиҳатдан хавфли ва болалар учун зарарли; ва / ёки
- ▶ мактабда ўқиш имкониятидан маҳрум қилиш; мактабни муддатидан олдин тарк этишга мажбур қилиш; ёки улардан мактабда ўқиш билан бир қаторда ҳаддан ташқари узоқ ва оғир меҳнатни бажаришларини талаб қилиш каби мактаб таълим халал берувчи;

Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари - бу болаларни қул қилиш, ўз оилаларидан ажратиш, жиддий хавф ва касалликларга дучор қилиш ва / ёки кўпинча жуда эрта ёшда катта шаҳарларнинг кўчаларида ёлғиз яшаш учун ташлаб кетилган болалар.

«Иш» нинг муайян шаклларини «болалар меҳнати» деб аташ мумкинми ёки йўқлиги боланинг ёши, бажариладиган иш турига ва вақти, қандай шароитларда бажарилиши ва айрим мамлакатларнинг мақсадларига боғлиқ. Жавоб мамлакатлар орасида, шунингдек давлатлар ичидаги тармоқлар орасида фарқ қилади

Болалар меҳнати: 1919 йилда ташвиш уйғотган масала

1919 йилдаги биринчи Халқаро меҳнат конференциясида ХМТ болалар меҳнати тўғрисида биринчи халқаро шартномани қабул қилиб: Минимал ёш (саноат) тўғрисидаги конвенция, 1919 йил (-5сон) 14 ёшдан кичик болаларнинг саноат корхоналарида ишлашینی тақиқлади.

Халқаро меҳнат стандартларига оид қўлланма

Халқаро меҳнат ташкилоти 1919 йилда ташкил этилган вақтдан буён болалар меҳнати масаласи ташвиш уйғотиб келган. 1919 йилда ХМТ конституцияси учун асос бўлган Версаль шартномасининг 427-моддасида болалар меҳнатига жуда аниқ ишора қилинган: «болалар меҳнатидан воз кечиш ва ёшларнинг меҳнатига нисбатан бундай чекловлар уларнинг таълим олишینی давом эттиришга имкон беради ва росмана жисмоний ривожланишینی таъминлайди».

1973 йилда ХМТ янада муайян қадам қўйди ва 1973 йилда 138-сонли Ишга қабул қилиш учун минимал ёш тўғрисидаги конвенцияни қабул қилди. Ушбу Конвенция давлатлар минимал ёшни аста-секин ёшларнинг жисмоний ва ақлий ривожланишига мос келадиган даражага кўтариши шартлигини белгилайди. Унда 15 ёш бандлик ёки ишга қабул қилиш учун умумий энг кичик ёш сифатида белгиланган.

138-сонли Конвенцияга кўра бандлик ёки ишга қабул қилиш учун минимал ёш мажбурий таълимни якунлаш ёшдан кам бўлмаслиги керак. Бу шунингдек, болалар таянч маълумотга эга бўлган ҳамда унумли ва самарали меҳнат қилиш учун етарли деб ҳисобланган ёшдир.

Бандлик ёки ишга қабул қилиш учун минимал ёшни белгилаш ратификация қилинган аъзо давлатларнинг асосий мажбуриятидир ва Конвенция бунинг учун учта тоифани белгилайди:

1. Минимал ёш мажбурий мактаб таълимини якунлаш ёшидан кам бўлмаслиги ва ҳеч қандай ҳолатда ҳам 15 ёшдан кичик бўлмаслиги шарт. Иқтисодиёти ва таълим муассасалари етарлича ривожланмаган мамлакатлар бандлик ёки ишга қабул қилиш ёшینی дастлаб 14 ёш белгилашлари мумкин.

2. Хавфли ишлар, яъни “ўз табиати ёки амалга ошириладиган шароитларига кўра, ёшларнинг соғлиғи, хавфсизлиги ёки ахлоқига хавф солиши мумкин бўлган ҳар қандай турдаги иш” учун каттароқ ёш, яъни камида 18 ёш белгиланади. Бу қайсилари эканлигини белгилаш давлатларнинг ўз ихтиёрида бўлиб, иш берувчилар ва ишчилар ташкилотлари билан маслаҳатлашгандан ҳолда белгиланади. Хавфли ишни белгилашда қўлланилиши зарур бўлган мезонлар бўйича ушбу Тавсия йўриқнома беради.
3. Енгил иш учун энг кичик ёш, яъни болаларнинг соғлиғи ёки ривожланиши учун зарарли бўлмаган ёки уларнинг мактабдаги давоматига тўсқинлик қилмайдиган, ваколатли идора томонидан тасдиқланган касбий йўналтириш ёки ўқув дастурларига қатнашиши учун 13 ёш белгиланиши мумкин. Бошида энг камида 14 ёшни белгиланган давлатда енгил иш учун энг кичик ёш сифатида 12 ёшни белгилаш мумкин.¹

Биринчи икки тоифани белгилаш мажбурий бўлса, енгил ишларга нисбатан учинчи талаб ихтиёрийдир: 7.1-моддада: «Миллий қонунлар ёки қоидалар 13 ёшдан 15 ёшгача бўлган шахсларнинг бандлиги ёки ишлашига рухсат бериши мумкин» дейилган.

Конвенция, болаларнинг иш ҳақи эвазига иш билан таъминланишидан қатъий назар, иқтисодий фаолиятнинг барча соҳаларига тааллуқлидир. Бу изчил яхшиланиш ва энг муҳими, ривожланаётган мамлакатларда (яъни иқтисодиёт ва таълим тизими ҳали тўлиқ ривожланмаган) ишга олиш учун пастроқ ёшни белгилашга имкон берадиган мослашувчан воситадир. Айрим тармоқлар (масалан, ривожланаётган мамлакатларда нотижорат қишлоқ хўжалиги), чекланган иш тоифалари, таълим ва ўқитиш, шунингдек бадий томошалар учун истисноларга йўл қўйилади.

138-сонли Конвенцияда болалар учун тақиқланиши зарур бўлган хавфли ишларнинг таърифи келтирилган.

Болалар учун хавфли меҳнат ёки хавфли иш – бу ўз табиатига кўра ёки уни бажариш шароитида болаларнинг соғлиғи, хавфсизлиги ёки маънавиятига зарар етказиши мумкин бўлган ҳар қандай бандлик ёки иш тури.

138-сонли Конвенцияда 18 ёш хавфли ишлар учун энг кам ёш сифатида белгиланган. Бунинг сабаби, халқаро ҳуқуққа кўра 18 ёшга тўлмаган шахснинг ақлий ва жисмоний ривожланиши ҳали ҳам давом этмоқда ва вояга етганларга қараганда иш жойидаги хавф-хатарларга кўпроқ дучор бўлади деб ҳисобланади. Бу уларнинг соғлиғи, хавфсизлиги ёки ахлоқига

¹ Болалар меҳнатига қарши курашиш: Меҳнат инспекторлари учун қўлланма https://www.ilo.org/ipecc/informationresources/WCMS_IPEC_PUB_2619/lang-en/index.htm (яна (рус тилида ҳам мавжуд)

зарар етказиши мумкин бўлган ҳар қандай иш туридан ҳимоялашни талаб қилади. Бунга мисол тунги иш бўлиб, у болаларнинг уйқусига халақит беради ва иш жойида бахтсиз ҳодисалар эҳтимоллиги улар учун юқорироқ бўлиши мумкин. Масалан, тоғ-кон, қурилиш ва тижорат қишлоқ хўжалиги, ўз табиатига кўра хавфли деб ҳисобланиши мумкин бўлган бандлик ёки иш турлари сирасига киради.

Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тўғрисидаги 182-сонли Конвенцияга қўшимча бўлган 190-сонли Тавсияда (қуйида қаранг) хавфли деб ҳисобланадиган иш турларини белгилаш, шунингдек, улар мавжуд бўлиши мумкин жойларни аниқлаш бўйича қўшимча кўрсатмалар мавжуд.

138-сонли Конвенцияга илова қилинувчи 146-сонли Тавсия аъзо давлатлар қилиши зарур бўлган саъй-ҳаракатларнинг бир қисми сифатида миллий сиёсатда ва режаларда қуйидагилар кўзда тутилиши кераклиги таъкидланади:

- ▶ камбағалликка қарши кураш ва вояга етганлар учун муносиб иш жойларини тарғиб қилиб, бунда ота-оналар ўз фарзандларининг меҳнатини жалб этиши зарур бўлмаслиги;
- ▶ бепул ва мажбурий таълим ва касбий тайёргарликни таъминлаш;
- ▶ ижтимоий таъминот ва туғилишни рўйхатга олиш тизимини кенгайтириш;
- ▶ болалар ва ишлайдиган ўспиринларни ҳимоя қилиш учун тегишли шароитлар.

146-сонли Тавсияда, шунингдек, болалар меҳнатига барҳам беришига эришиш учун бандлик ёки ишга қабул қилиш учун энг кичик ёшни белгиловчи қонунчилик ушбу кенг қамровли чораларнинг бир қисми бўлиши лозимлиги таъкидланган.

Халқаро Меҳнат Ташкилотининг Минимал ёш тўғрисидаги конвенцияси (138-сон, 1973 йил) ва унга қўшилган Тавсия (№ 146) миллий қонунчиликда бандлик ёки ишга қабул қилиш учун энг кичик ёшни белгилаш учун асос яратади. Баъзи вазиятларда ҳар қандай болалар меҳнатига самарали равишда барҳам берилиши узоқ муддатли мақсад бўлиб, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишсиз унга эришиш қийин.

1999 йилда Халқаро Меҳнат Ташкилотининг “Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тўғрисидаги” конвенцияси (№182) ва унга қўшилган Тавсия (№ 190) қабул қилиниб, а дунё миқёсида болалар меҳнатининг айрим шакллари – энг ёмон шаклларига қарши зудлик билан чоралар кўриш зарурлиги тўғрисида консенсус натижаси бўлди.

“Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тўғрисида”ги 182-сонли Конвенция (1999) “Энг кам (минимал) ёш”га оид 138-сонли Конвенцияни

тўлдириб, болалар меҳнатининг энг ёмон шаклларига нисбатан зудлик билан чоралар кўрилишини белгилайди.

Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари

Болалар меҳнати турли хил шаклларда бўлсада, ХМТнинг -182сонли Конвенциясининг -3моддасида белгиланган болалар меҳнатининг энг ёмон шаклларини зудлик билан барҳам бериш устувор вазифалардан бири ҳисобланади:

- ▶ Кулликнинг барча шакллари ёки кулликка ўхшаш амалиётлар, масалан, болаларни сотиш ва ноқонуний савдо қилиш, қарздорлик бўйинтуруғи ва крепостной қарамлик, куч остида ёки мажбурий меҳнат, шу жумладан болаларни қуролли можарода иштирок учун куч ишлатиб ёки мажбурий сафарбар қилиш;
- ▶ Болани фоҳишалик, порнография маҳсулотларини ишлаб чиқариш ёки порнография томошалари учун ишлатиш, ёллаш ёки таклиф қилиш;
- ▶ тегишли халқаро шартномаларда белгиланганидек, ноқонуний фаолият учун, хусусан, гиёҳванд моддалар ишлаб чиқариш ва ноқонуний савдосида болани ишлатиш, ёллаш ёки таклиф қилиш;
- ▶ ўз табиати ёки амалга ошириладиган шароитлари билан болаларнинг соғлиғи, хавфсизлиги ёки ахлоқига зарар етказиши мумкин бўлган иш.

182-сонли Конвенцияда болалар учун тақиқланиши керак бўлган хавфли ишларни аниқлашга олиб келадиган уч томонлама жараён баён қилинган бўлиб, 190-сонли Тавсияда қуйидагиларга алоҳида эътибор берилиши кераклиги кўрсатилган:

- ▶ *Болаларни жисмоний, руҳий ёки жинсий зўравонликка дучор қиладиган иш;*
- ▶ *Ер остида, сув остида, хавфли баландликларда ва тор жойларда ишлаш;*
- ▶ *Хавфли техника, ускуна ва асбоблар билан ишлаш ёки қўлда ишлов бериш ёки оғир юкларни ташиш;*
- ▶ *носоғлом муҳитда ишлаш, масалан, болаларни соғлиғига зарар етказиши мумкин бўлган зарарли моддалар, элементлар ёки жараёнлар, ҳарорат, шовқин даражаси ёки тебранишларга дучор бўлиши;*
- ▶ *узоқ вақт ёки тун давомида ишлаш ёки асоссиз равишда бола иш берувчининг биноси ичидан чиқолмайдиган ҳолат каби ўта оғир шароитларда ишлаш.*

Болалар меҳнатида фойдаланишнинг энг ёмон шакллари 18 ёшгача бўлган барча болалар учун мутлақ тақиқланади. Конвенция аъзо давлатлар

томонидан шошилиш равишида кўрилиши зарур бўлган турли чораларни белгилаб беради.

Уй-рўзгор шароитида болалар меҳнати ва уй ишчилари тўғрисида конвенция, 2011 йил (№ 189)

ХМТнинг болалар меҳнати тўғрисидаги иккита асосий конвенцияси, шунингдек, уй шароитида болалар меҳнатини тугатиш учун асос яратади.

2011 йилда Халқаро Меҳнат Ташкилоти Халқаро меҳнат конференцияси томонидан «Уй ишчилари учун муносиб меҳнат» тўғрисида 189-сонли Конвенция ва 201-сонли Тавсияни қабул қилди. Ушбу ҳужжатларнинг қабул қилиниши уй ишчиларининг ишчи сифатида тан олиниши ва бошқа ишчилар каби ҳуқуқларга эга бўлишининг муҳим босқичи бўлди. Бунда уларнинг асосий ҳуқуқлари эътироф этилади, аъзо давлатлардан уй ишчиларини ҳар қандай зўравонлик, шилқимлик ва муштумзўрликдан ҳимоя қилиш учун чораларни кўришни талаб қилинади ва ҳар қандай ёшдаги уй ишчилари учун минимал ҳимоя стандартларини ўрнатади.

ХМТнинг 2011 йилги (189-сон) "Уй ишчилари тўғрисида" конвенцияси, "уйдаги иш"ни бир ёки бир неча уй хўжаликлар учун ёки уй шароитида бажариладиган иш деб белгилайди ва "уй ишчиси" ни иш муносабатлари доирасида уй ишларини бажарувчи ҳар қандай шахс сифатида белгилайди.

"Уйдаги иш" атамаси турли мамлакатларда турлича бўлган ҳар хил вазифалар ва хизматларни қамраб олади ва улар тегишли ишчиларнинг ёши, жинси, этник келиб чиқиши ва миграция мақомига, шунингдек улар ишлаётган маданий ва иқтисодий шароитга қараб фарқ қилиши мумкин. Бу уйдаги иш ва жалб қилинган ишчиларни фақат бажариладиган вазифалар асосида таърифлаш доимо чала бўлиб қолиш хавфини англатади. Бундан фарқли ўлароқ, 189-сонли Конвенция уй ишчилари учинчи томон хусусий уй хўжаликлари томонидан ёлланиши ва уларга хизмат кўрсатишидан иборат умумий ва ўзига хос хусусиятларга асосланади.²

138-сонли ва 182-сонли Конвенциялар каби 189-сонли Конвенция ҳар бир давлатдан уй ишчилари учун минимал ёшни белгилашни талаб қилиб, у қонунга кўра ишчилар учун умумий белгиланган ёшдан паст бўлмаслиги керак. Қонун бўйича меҳнатга лаёқатли ёшдан паст бўлган ишчи болалар

2 Манба: Уй ишларида болалар меҳнатини тугатиш ва ёш ишчиларни ноқулай иш шароитларидан ҳимоя қилиш, ХМТ 2013: Болалар меҳнатини тугатиш ва уй ишларида ёш ишчиларни ҳимоя қилиш бўйича амалий қўлланма, ХМТ, 2018 (Ending child labour in domestic work and protecting young workers from abusive working conditions, ILO 2013: Practical Guide to Ending Child Labour and Protecting Young Workers in Domestic Work, ILO, 2018) https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_IPEC_PUB_30476/lang-en/index.htm

бажарувчи уй иши болалар меҳнати ҳисобланади ва бунга барҳам бериш керак

18 ёшдан кичик бўлган, лекин минимал ишга лаёқат ёшидан катта бўлган бола уй ишчиларининг (бу ерда "ёш уй ишчилари" деб юритилади) алоҳида эҳтиёжлари (шу жумладан мажбурий таълим ва касбий ўқиш имкониятлари) эътиборга олиниши ва ҳимоя қилиниши зарур ва Конвенцияга мувофиқ уларга муносиб меҳнат шароитлари таъминланиши керак. 189-сонли Конвенцияда уй меҳнатига ва уй ишчиларига оид кенг таърифлар барча уй ишчилари ўз вазифалари, уларнинг бевосита иш берувчиси ким бўлишидан қатъи назар, иш вақти ва иш берувчилар сонидан қатъий назар "ишчилар" деб тан олиниши ҳамда бошқа ишчилар каби ижтимоий ҳимоя ва меҳнат ҳуқуқларини таъминланади³.

Р204 - Норасмий иқтисодиётдан расмий секторга ўтишга оид Тавсия, 2015 йил (№ 204)

Дунё миқёсида ишчи кучининг ярми ва дунёдаги кичик ва ўрта корхоналарнинг 90 фоиздан кўпроғи норасмий шароитда фаолият юритади ва ишлайди. Норасмийдан расмий иқтисодиётга ўтиш тўғрисида Тавсия (№ 204) - бу норасмий иқтисодиётга тўлиқ ва ҳар томонлама назар ташлаган биринчи халқаро меҳнат стандарти бўлиб, ҳамма учун муносиб меҳнатни таъминлаш ва инклюзив ривожланишга эришиш воситаси сифатида расмий иқтисодиётга ўтиш йўналишини яққол кўрсатади.

Умумжаҳон аҳамиятига эга бўлган 204-сонли Тавсия норасмий вазиятларнинг кенг қамровда хилма-хиллигини, шу жумладан маълум миллий шароитлар ва расмий иқтисодиётга ўтишнинг устувор йўналишларини эътироф этади ва ушбу устувор йўналишлар бўйича амалий кўрсатмаларни беради. Унда норасмий иқтисодиётдаги барча ишчилар ва хўжалик субъектлари, шу жумладан корхоналар, тадбиркорлар ва уй хўжаликларига нисбатан кенг ва батафсил қўлланилиши аниқ белгиланган. Бундай норасмий иш турларини иқтисодиётнинг барча соҳалармда, шунингдек, давлат ва хусусий соҳаларда топиш мумкин.

Ишчилар, айниқса болалар, аёллар, меҳнат муҳожирлари ва тубжой халқлар асосий ҳуқуқларидан маҳрум этилиш эҳтимоллиги юқори бўлган норасмий иқтисодиётда болалар меҳнати хавфи юқорилиги сабабли, ушбу ҳуқуқий ҳужжат муҳим аҳамиятга эга.

3 Манба: Уй ишларида болалар меҳнатини тугатиш ва ёш ишчиларни ноқулай иш шароитларидан ҳимоя қилиш, ХМТ 2013: Болалар меҳнатини тугатиш ва уй ишларида ёш ишчиларни ҳимоя қилиш бўйича амалий қўлланма, ХМТ, 2018 (Ending child labour in domestic work and protecting young workers from abusive working conditions, ILO, 2013; Practical Guide to Ending Child Labour and Protecting Young Workers in Domestic Work, ILO, 2018) https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_IPEC_PUB_30476/lang-en/index.htm

204-сонли Тавсияда кўпчилик норасмий иқтисодиётга ўзи ҳоҳлаб эмас, балки расмий иқтисодиётда имкониятларнинг етишмаслиги натижасида кириши эътироф этилади. Расмий иқтисодиётга ўтиш жараёнида мавжуд бўлган тирикчилик манбалари, шунингдек, норасмий иқтисодиётда ишлаётганларнинг тадбиркорлик салоҳиятини, кўникмалари ва ижодкорлигини сақлаб қолиш ва ривожлантириш зарурлигини аниқ белгилаб берилган.

204-сонли Тавсиянинг 16-моддаси аъзо давлатларни норасмий иқтисодиётда ишлайдиганлар учун муносиб меҳнат ва ҳурматни таъминлаш, ва асосий тамойиллар ва ҳуқуқларга риоя қилиш, тарғиб қилиш ва амалга ошириш чораларини кўришга чорлайди, хусусан:

- (a) уюшиш эркинлиги ва жамоавий битим ҳуқуқини самарали тан олиш;
- (b) зўрлаб ёки мажбурий меҳнатнинг барча шаклларига барҳам бериш;
- (c) болалар меҳнатига самарали равишда барҳам бериш ва
- (d) бандлик ва касб бўйича камситишга барҳам бериш

Норасмий иқтисодиётда болалар меҳнати аксарият ҳолларда оила шароитида кузатилиб, кўп болалар оилавий ишчилар сифатида меҳнат қилишади. Болалар меҳнатига қарши самарали курашиш учун, уларнинг вояга етган оила аъзоларига, яъни меҳнатга лаёқатли ёшдагиларга муқобил (альтернатив) муносиб иш имкониятлари берилиши зарур.

1-намунавий сессия

болалар меҳнати бўйича вазият таҳлили

МАҚСАД:

- ✚ Иштирокчилар ўз мамлакатларида болалар меҳнати сабабларини ўрганиб, уларнинг жинсига кўра, шунингдек, мамлакатдаги тегишли қонунлар ва меъерий ҳужжатларга қараб турлича таъсир кўрсатиши мумкинлигини кўриб чиқишади.

ТАШКИЛЛАШТИРИШ:

- ✚ Иштирокчилар бир нечта гуруҳларга бўлинишади.
- ✚ Ҳар бир гуруҳ қуйидаги саволларни кўриб чиқади.
- ✚ Уларга зарур материаллар (ручкалар, қоғоз, ватман ва бошқалар) берилади.
- ✚ Сўнгги болалар меҳнатига оид жинси бўйича ажратилган глобал ёки миллий баҳолардан баъзи муҳим маълумотларни ҳар бир гуруҳга бериш мумкин.

ВАҚТ:

- ✚ Муҳокама учун жами 40 дақиқа вақт ажратилади. Ҳар бир гуруҳга ўз хулосалари билан ўртоқлашиш, сўнгра муҳокамани яқунлаш ва ялпи мажлисда тақдимот қилиши учун 5 дақиқадан вақт берилади.

ВАЗИФА:

Гуруҳдан қуйидаги саволлар берилади:

1. Мамлакатингиздаги болалар меҳнатининг асосий сабабларини муҳокама қилинг;

2. Қайси сабаблар бир жинсга бошқасига қараганда кўпроқ таъсир қилиши мумкинлиги ва қандай тарздалигини белгиланг;
3. Ушбу сабабларни аҳамиятига кўра энг муҳимидан бошлаб сананг
4. Болалар меҳнати тўғрисида мамлакатингиз қонунчилигида нима дейилган?
5. Мамлакатингизда болалар меҳнатига қарши курашишга қаратилган асосий давлат сиёсати ёки дастурларини аниқланг

ТРЕНЕРЛАР УЧУН ЙЎРИҚНОМА:

- ✚ Барча гуруҳларга котиб, муҳокама учун модератор ва натижаларни ялпи мажлисга тақдим этиш учун вакилни тайинлашни таклиф қилинг;
- ✚ Жинсга асосланган имтиёзлар ва стереотиплар қизлар ва ўғил болалар учун ўқиш ва ишда турлича ҳаётий тажрибаларга олиб келади;
- ✚ Қиз ва ўғил болалар учун белгиланган турли хил ижтимоий ва оилавий роллар уларни турли соҳалар ва касбларга йўналтиради; шунингдек, улар таълим натижаларига турлича таъсир кўрсатиши мумкин;
- ✚ Болалар меҳнатига қарши кураш чораларини белгилашда қиз ва ўғил болаларнинг иш дунёсига кириб боришига таъсир қилиши мумкин бўлган гендер омилларини ҳисобга олиш муҳим;
- ✚ Халқаро Меҳнат Ташкилотининг болалар меҳнати бўйича сўнгги ҳисоб-китобларига кўра, уй-рўзғор ишлари қизларга номутаносиб таъсир кўрсатади; болалар меҳнати муаммоси ёки ҳамма учун таълимни қўллаб-қувватлаш бўйича мавжуд давлат сиёсати ёки дастурлари буни ҳисобга оладими.

2-намунавий сессия

иш муҳитида болалар дуч келиши мумкин бўлган хавфларни аниқлаш

МАҚСАД

- ✚ Болалар меҳнатига барҳам бериш усуллари ҳақида кўпроқ маълумотга эга бўлиш.

ТАШКИЛЛАШТИРИШ

- ✚ Иштирокчилар, агар одатда вояга етганлар бажарувчи ишлар болаларга буюрилса, дуч келиши мумкин бўлган хатарларни кўриб чиқишга таклиф қилинадилар.
- ✚ Такдим этиладиган материаллар - ҳар бир гуруҳ учун ватман қоғоз, ручка ва қоғоз, маҳаллий иқтисодиёт тармоқларида вояга етганлар бажарувчи одатий ишлар рўйхати ҳамда болалар меҳнати ва хавфли иш тушунчалари.

ВАҚТ

- ✚ 60 дақиқа - берилган мавзулар бўйича гуруҳларда ишлаш учун 30 дақиқа, ҳар бир гуруҳга якуний маҳсулотни такдим этиш учун 10 дақиқа ва кейинги муҳокамалар учун 10 дақиқа.

ВАЗИФА

1. Гуруҳга вояга етганлар бажарадиган ишларнинг рўйхати берилган.
2. Уларнинг вазифаси ушбу рўйхатни кўриб чиқиш ва ушбу турдаги ишлар болалар учун зарарли эканлиги ёки эмаслигини ҳал қилишдир. Ушбу турдаги ишлар болаларга етказадиган жисмоний, ақлий ва ахлоқий зарарни ҳисобга олишлари керак.

3. Одатда вояга етганлар бажарадиган ишлар рўйхати қуйидаги ишлардан иборат бўлиши мумкин.
  - шахталар,
  - қишлоқ хўжалиги,
  - ахлат йиғиш,
  - қурилиш,
  - ишлаб чиқариш (мебел, кийим-кечак, пойабзал ва бошқалар)
  - автоулов устахоналари
  - уй ишлари.
4. Рўйхат бошқа иш турларини ўз ичига олиши ёки маҳаллий иқтисодиёт тармоқларини акс эттириш учун ўзгартирилиши мумкин

ТРЕНЕРЛАР УЧУН ЙЎРИҚНОМА:

- ✚ Барча гуруҳларга котиб, муҳокама учун модератор ва натижаларни ялпи мажлисга тақдим этиш учун вакилни тайинлашни таклиф қилинг;
- ✚ Рўйхатда келтирилган баъзи бир тармоқларда катталар бажарадиган иш турлари билан гуруҳнинг барча аъзолари таниш бўлмаслиги мумкин. Шу сабабли, тренер учун одатда вояга етганлар бажарувчи вазифалар ёки жараёнлар турлари тўғрисида маълумот тўплаш ва болалар учун туғилиши мумкин бўлган хавфлар тўғрисида гуруҳ аъзоларига тушунча бериши зарур бўлиши мумкин.
- ✚ Агар вақт етса, ҳар бир гуруҳдан бошқа соҳалардаги ишларга хос бўлган хавфлар тўғрисида ўйлаб кўришларини илтимос қилинг;
- ✚ Халқаро Меҳнат Ташкилотининг 182-сонли Конвенциясига биноан кўплаб аъзо давлатлар болалар меҳнати муаммосига огоҳ равишда ва тизимли равишда ёндашиш учун ҳукуматлар, ишчилар ва иш берувчилар ташкилотлари томонидан биргаликда тузилган, болалар учун тақиқланган хавфли касблар, вазифалар ва жараёнлар рўйхатини қабул қилганлигини иштирокчиларга эслатиб ўтинг.

Қўшимча адабиёт

- ▶ ХМТнинг № 138 конвенциясига назар (ХМТ, 2018)
<https://www.ilo.org/ipecinfo/product/download.do?type=document&id=30215>
- ▶ ХМТнинг -182сонли конвенциясига назар (ХМТ, 2018)
<https://www.ilo.org/ipecinfo/product/download.do?type=document&id=30296>
- ▶ Болалар меҳнатининг дунё миқёсида ҳисоб-китоблари: натижалар ва тенденциялар, 2016-2012 (ХМТ, 2017)
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_575499.pdf
- ▶ 2025 йилгача болалар меҳнати тугатилиши: меъерий ҳужжатлар ва дастурларнинг шарҳи (ХМТ, 2018)
https://www.ilo.org/ipec/Informationresources/WCMS_653987/lang-en/index.htm
- ▶ Жаҳон таъминот занжирларида болалар меҳнати, мажбурий меҳнат ва одам савдосига барҳам бериш (ХМТ, 2019)
https://www.ilo.org/ipec/Informationresources/WCMS_716930/lang-en/index.htm
- ▶ Хавфли ишдаги болалар: биз нимани биламиз, нима қилишимиз керак (2011)
https://www.ilo.org/ipec/Informationresources/WCMS_156475/lang-en/index.htm
- ▶ Марказий Осиёда болалар меҳнатига барҳам бериш бўйича илғор тажрибалар (ХМТ, 2014) (рус тилида ҳам мавжуд)
<http://www.ilo.org/ipecinfo/product/download.do?type=document&id=26545>
- ▶ Хавфли болалар меҳнатини аниқлашнинг уч томонлама жараёни – Тренер (фасилитатор)лар учун қўлланма (ХМТ, 2012) (рус тилида ҳам мавжуд)
<http://www.ilo.org/ipecinfo/product/download.do?type=document&id=20435>
- ▶ Болалар меҳнатига қарши курашиш: меҳнат инспекторлари учун қўлланма (ХМТ, 2002) (рус тилида ҳам мавжуд).
https://www.ilo.org/ipec/Informationresources/WCMS_IPEC_PUB_2619/lang-en/index.htm